

Geopolitické problémy

Alexandra Seidlová, Libor Jelen

Úvod

Geopolitická poloha, geopolitická moc, geopolitické zájmy či geopolitický vývoj. To jsou příklady použití termínu geopolitika, jenž poprvé použil na konci 19. století švédský politolog Rudolf Kjellén a znamenal geografický základ státu. Od té doby „geopolitika“ prošla velmi bouřlivým vývojem stejně jako samo celé 20. století. Byla u obou světových válek, aby pak na několik desetiletí zcela zmizela z akademického slovníku a znovu byla objevena v 70. letech americkým politologem a ministrem zahraničí Henry Kissingerem (Flint 2012). Onen bouřlivý vývoj „geopolitiky“ měl zcela zásadní vliv na divergenci jejích významů. Tím, jak přecházela do slovníků různých jazyků i různých oborů, začali ji její uživatelé vnímat a používat různorodým způsobem, takže výsledkem je poměrně rozmanitá šíře definic, konceptů a teorií, co vlastně geopolitika je, a co implikuje.

I přes **nejednoznačnou definici** se pojem geopolitika v současnosti těší poměrně velké oblibě v mediálním i akademickém světě a běžně vstupuje do diskuzí i v rámci výuky geografie na základních či středních školách. O to větší by tedy měla být tomuto tématu věnována pozornost i v rámci dostupných studijních a didaktických materiálů, kde geopolitika zatím prakticky chybí. Cílem tematické mapy a tohoto doprovodného textu je proto částečně napravit tento nedostatek a nabídnout učitelům alespoň základní vodítko pro orientaci v termínu geopolitika a inspiraci pro práci s tímto tématem. Nejprve zde tedy bude vysvětleno, co geopolitika všechno znamená, a jaká její interpretace je nejvhodnější pro hodiny geografie, respektive politické geografie. Následně navrheme metodický postup pro zjištění potenciálu geopolitické moci států a na přiložené tematické mapě vysvětlíme rozložení tohoto ukazatele ve světě, včetně diskuze o vztahu mezi geostrategickou polohou a aktivitou geopolitických velmocí.

Teoretické vymezení pojmu geopolitika

Co je tedy geopolitika? Obecně se v akademickém prostředí odlišuje tradiční pohled na geopolitiku jako předmět zájmu politické geografie a dalších příbuzných oborů politických věd, a jako teoreticko-metodologický rámec výzkumu politických jevů a procesů (tzv. kritická geopolitika). Pro praktické využití geopolitiky v hodinách geografie se nejlépe hodí pojetí, které můžeme charakterizovat jako **mocenské uspořádání světa**, respektive jako politickou aktivitu (států či jiných aktérů), jež má za následek změny v politickém uspořádání regionů, států či světa (Tomeš 2000).

Pokud budeme vnímat geopolitiku jako politickou aktivitu, přiblížíme se tím tématu mezinárodní politiky, a tedy předmětu zájmu **oboru mezinárodních vztahů**. Tento přístup začal rozvíjet v 70. letech minulého století již zmíněný Henry Kissinger, který geopolitiku definoval jako hledání mocenské rovnováhy (ekvilibrum) mezi státy. Dle této teze, si každá velmoc (regionální či globální) hlídá svoji sféru vlivu a zájmů a geopolitika je pak vnímána jako „umění“ konání politické aktivity. Státy, respektive jejich státníci vyhledávají geopolitické strategie (dlouhodobé cíle) a doktríny, dle kterých se aktéři mezinárodní politiky řídí. Tyto plány jsou pak naplňovány praktickými kroky, počínaje diplomacií a ekonomickou politikou, konče zbrojením a mobilizací armády. Geopolitická

velmoc se tak pozná nejen podle ryze objektivních charakteristik jako například **velikost a míra bohatství**, ale také dle **schopnosti svoji sílu demonstrovat a uplatňovat**.

Výsledkem aktivity regionálních a zejména globálních velmocí, je geopolitické uspořádání světa neboli též geopolitický systém. Podle některých autorů (například Immanuel Wallerstein či George Modelski) je geopolitický řád historicky formován světovými hegemony, respektive vůdci (leaders). Jejich síla přitom musí vycházet ze tří základních faktorů: **vojenské převahy, ekonomické moci** (zejména schopnosti produkovat technologické inovace) a **atraktivní ideologie a kultury** (tzv. měkká síla). Principem je, že hegemón se sice na svou pozici může dostat silou (vojenskou či ekonomickou), ale následně se stává přirozeným vůdcem, kterého ostatní dobrovolně následují a využívají jeho ochrany. Zároveň stanovuje pravidla mocenského řádu (ekonomická i politická), který je také schopen vynucovat silou. V minulosti takovou pozici sdílelo např. Nizozemsko v první polovině 17. století či Spojené království v 19. století, v druhé polovině 20. století se dle uvedených autorů hegemónem staly Spojené státy (Taylor, Flint 2003).

Jakkoliv je výše popsaný princip atraktivní pro diskuzi a v lecčem i odráží skutečnost, je zároveň velmi zjednodušující a nepřesný, protože předpokládá existenci **unipolárního systému** (tj. je pouze jeden hegemón). Z nedávné minulosti (druhá polovina 20. století) však víme, že geopolitický řád byl nastaven **bipolárně**, prakticky tedy existovaly dva hegemóni (proti Spojeným státům stál Sovětský svaz), kteří kontrolovali svoji geografickou sféru zájmů a o zbytek světa soupeřili. Také v současnosti na regionální úrovni působí velmoci, které aktuálnímu hegemónu nepodléhají a jsou schopni vytvářet koalice s jinými státy a čelit jeho moci. Hovoří se proto o **unimultipolárním** řádu, kde globální převahu Spojených států vyvažují regionální velmoci jako Rusko, Čína, Írán, Indie či Brazílie. Blíže skutečnosti tedy bude mnohem větší pluralita geopolitické moci, kterou reprezentují geopolitičtí aktéři na regionální úrovni s různým geopolitickým potenciálem (Zakaria 2010).

Metodika měření geopolitického potenciálu zemí

Naleznout řešení, jak empiricky zhodnotit aktuální stav rozložení geopolitické moci je značně složitý úkol. Je zřejmé, že takováto metoda v sobě musí zahrnovat hned několik faktorů a musí být tedy nevyhnutelně agregátního charakteru. Otázku, kterou si je ale nutné v první řadě položit je „**Jaké faktory tvoří geopolitickou moc států?**“ a také „**Které z těchto faktorů jsou významnější než jiné?**“. Objektivní přístup je v tomto smyslu téměř nemožný a výpočet tak nezbytně musí zahrnovat velkou míru subjektivity. Pro účely vytvoření výukové mapy tak byly vybrány indikátory, které jsou především dobře pochopitelné zejména pro studenty středních škol.

Mezi vstupní indikátory pro výpočet kartogramu zobrazujícího potenciál geopolitické moci byly zařazeny následující proměnné:

1. obyvatelstvo (jako procentuální podíl na světové populaci za rok 2018),
2. HDP (na obyvatele v paritě kupní síly za rok 2018),
3. velikost armády (jako procentuální podíl pracovní síly za rok 2017),
4. výdaje na zbrojení (jako procento HDP, průměrná hodnota za roky 2009-2018),
5. energetická soběstačnost (v procentech za rok 2018).

Datová základna pro výpočet agregovaného ukazatele byla sestavena na základě dat pocházejících z veřejných databází Světové banky (Světová banka 2020a, 2020b), Stockholmského mezinárodního mírového výzkumného institutu (SIPRI 2020),

Mezinárodní energetické agentury (IEA 2020). Chybějící data týkající se energetické soběstačnosti byla dále doplněna z energetické statistické publikace Organizace spojených národů (United Nations 2019) a na základě odhadů z let 2015-2018 databáze americké Ústřední zpravodajské služby (CIA 2020).

Vzorec pro výpočet vychází z váženého modelu dle Sułka (Białoskórski, Kiczma, Sułek 2019), který je založen na teorii mezinárodních vztahů a geopolitiky. V našem případě však došlo k nahrazení proměnné „rozloha“ proměnnou „obyvatelstvo“. Tato přeměna vychází z přesvědčení, že velikost státního území nemusí mít přímou souvislost s politickou (geopolitickou) mocí státu. U velkých státních území tak převažuje spíše ekonomický (a energetický) potenciál, protože je zde větší pravděpodobnost výskytu strategických surovinových zdrojů. Rozloha území je zároveň nevýhodným indikátorem i z důvodu nutnosti hodnocení jejích dalších geografických charakteristik, které mají význam pro geopolitickou sílu státu. Týká se to např. polohy státního území vzhledem k moři, klimatickým pásům, zemědělským oblastem, dopravním osám, a především surovinovým zdrojům; ale také jeho polohy vzhledem k sousedním státům a světovým ekonomickým centrům (Fňukal 2013).

Výpočetní model umožňuje rozlišit tři typy státní moci: ekonomickou (EM), militární (MM) a jejich kombinaci – moc geopolitickou (GPM). Jak bylo naznačeno výše, v rámci ekonomické (a geopolitické) moci státu má obrovský význam vlastnictví strategických surovinových zdrojů, zejména pak ropy a zemního plynu. Energetická situace státu proto byla do výpočtu taktéž zařazena prostřednictvím proměnné „energetická soběstačnost“, která vstupuje spolu s proměnnými „HDP“ a „obyvatelstvo“ do výpočtu ekonomické moci. Kompletní vzorec pro výpočet agregovaného ukazatele potenciálu geopolitické moci je uveden níže.

$$EM = \frac{3 \times \text{HDP} + 2 \times \text{energetická soběstačnost} + \text{obyvatelstvo}}{6}$$

$$MM = \frac{3 \times \text{výdaje na zbrojení} + 2 \times \text{velikost armády} + \text{obyvatelstvo}}{6}$$

$$GPM = \frac{EM + 2 \times MM}{3}$$

Diskuze výsledků potenciálu geopolitické moci

Kartogram rozložení potenciálu geopolitické moci vykazuje poměrně vysoký rozptyl výsledků. Z těch očekávatelných lze zmínit pozici Spojených států a Ruska, jako tradičních globálních velmocí. Možná překvapivě na stejné úrovni potenciálu chybí Čína a Indie, což může být paradoxně způsobeno jejich populační velikostí, neboť stěžejní komponenty agregovaného ukazatele jsou relativizovány právě populací. Také ale jejich pozici sráží nízká energetická soběstačnost, což tyto státy dělá, v případě výpadku dodávek ropy a zemního plynu či jejich vysokých cen, zranitelné. Na druhou stranu ale při globálním srovnání vojenské moci dle absolutních hodnot má Čína a Indie první a druhou nejpočetnější armádu na světě s druhým, respektive třetím největším rozpočtem (Statista 2020).

Extrémně či velmi vysoký potenciál geopolitické moci dále vykazují státy kolem Perského zálivu. To spolu s přítomností vojenských základů cizích armád činí z tohoto regionu **nejvíce militarizovanou oblast na světě**. Důvodů je několik. Jednak se

dlouhodobě jedná o politicky nestabilní region, kde se od druhé světové války odehrálo mnoho ozbrojených konfliktů, z nichž řada není stále vyřešených. Bezpečnostní napětí zde navíc zvyšuje konflikt na dvou geopolitických rozhraních: íránsko-saúdském a íránsko-izraelském. Tyto regionální tenze výrazně ovlivňují společensko-politické klima a vedou k permanentnímu zbrojení i na úkor sociálního rozvoje daných zemí. Za druhé, nachází se zde **jedny z nejvydatnějších zásob ropy a zemního plynu na světě**, což z dotčených zemí činí jedny z nejbohatších na světě. Zároveň až na výjimky tyto státy reprezentují **nedemokratické politické režimy**, často absolutistické monarchie. Z toho vyplývá, že jejich investice do zbrojení jsou prakticky neomezené a nepřekvapí zde ani nejmodernější zbraňové systémy americké či ruské provenience.

Další z příkladů zemí s extrémně či velmi vysokým potenciálem geopolitické moci jsou Severní a Jižní Korea, což je důsledek neukončeného konfliktu z 50. let minulého století a zejména neutuchajících ambic severokorejských komunistických vůdců získat vojenskou převahu. Ačkoliv se jedná o jednu z nejchudších zemí světa, její armáda alespoň co do počtu vojáků a vojenského rozpočtu patří k velmocem. Extrémní míru sledovaného indexu geopolitické moci vykazují jednotlivě například Kolumbie, která několik desetiletí bojuje s levicovými guerillami, nebo Alžírsko, jenž od 90. let 20. století bojuje s islamistickými teroristickými skupinami. Ale ani ostatní severoafrické arabské státy nejsou příliš pozadu. Zde hraje roli tradičně **silný vliv armády**, která ve většině zemí představuje hlavní politickou sílu (kromě Alžírsko, Libye, Egypt, Súdán).

Zajímavé jsou rozdíly v měření geopolitické moci v Evropě. Na jednu stranu zde vidíme velmi vysoký potenciál geopolitické moci tradičních regionálních velmocí Francie, Polska či Turecka, k nim se ale přidávají země, které jsou vystaveny vojenské hrozbě, jako například Ukrajina (ze strany Ruska), či Řecko (ze strany Turecka). Naopak velmi nízký potenciál vykazují jinak politické a ekonomické velmoci typu Německa, Nizozemska či Švédska, jejichž vývoj po druhé světové válce jasně směřoval k pacifismu a spíše diplomatickému řešení konfliktů.

Zahraníční vojenské základny jako indikátor geopolitické moci

Jiné vyjádření rozložení geopolitické moci může nabídnout fyzická přítomnost armád velmocí v různých regionech světa. Z tohoto pohledu můžeme vymezit pět globálních velmocí, které jsou schopny rozmístit svoje vojenské jednotky v zahraničí s bojovými či obrannými úkoly. Zdaleka nejvíce jich mají Spojené státy americké, jejichž vojáci jsou přítomni na všech kontinentech. Poměrně vyrovnaný počet zahraničních vojenských misí mají Rusko, Francie a Spojené království, je však nutné dodat, že dva posledně zmíněné státy se navíc podílejí na společných misích pod hlavičkou americké armády (například v Afghánistánu či Iráku), nebo NATO (Afghánistán či Kosovo). Také jejich geografický záběr je poměrně široký a v zásadě stále kopíruje tradiční zájmy v bývalých koloniích (Francie hlavně v Africe, Britové na Blízkém východě), nebo zemích, které dříve byly jejich součástí (Rusko a jeho "blízké zahraničí"). Oproti tomu Čína je spíše vycházející globální vojenská velmoc. Její modus operandi se zatím soustředí na region jihovýchodní Asie, kde buduje nové kapacity ve spřátelené Kambodži a Myanmaru, a také se podílí na kontrole námořní cesty kolem Arabského poloostrova, často ohrožované pirátstvem.

Geografická koncentrace zahraničních vojenských základen je vysvětlitelná dvěma faktory. **Dědictví historie, konkrétně druhé světové a následně studené války**, je patrné zejména v Evropě, kde je stále rozmístěn početný kontingent americké armády (Německo, Itálie, Spojené království či Turecko). Ačkoliv dochází k postupné redukci či přesunu amerických jednotek, jejich přítomnost v Evropě bude i v budoucnu nezbytná

kvůli stabilitě její východní a jihovýchodní hranice. Druhým příkladem historického dědictví vojenské přítomnosti americké armády je Japonsko a Jižní Korea. Ani zde se nepředpokládá, že by mělo dojít k jejich stažení, protože stále asertivnější politika Číny a nevyzpytatelná Severní Korea představují bezpečnostní rizika pro americké spojence. Druhým faktorem vysvětlujícím přítomnost cizích armád jsou aktuální geopolitické, ekonomické či bezpečnostní zájmy v geostrategických oblastech, tedy místech průniku mocenských a ekonomických zájmů velmocí. Tou nejdůležitější je bezesporu oblast Perského zálivu (viz výše) a obecně jihozápadní Asie. Svojí přítomností americké (i britské) jednotky podporují spřátelené režimy, od nichž za odměnu očekávají ekonomickou spolupráci, zejména pak stabilní dodávky energetických surovin. Výjimku představuje Afghánistán, kde západní spojenci vedou od roku 2001 válku proti globálně džihádistské organizaci Al Kaidá a místnímu islamistickému hnutí Tálibán a podporují současný režim prezidenta Gháního.

Speciálním geostrategickým významem disponují dopravně frekventované průlivy a průplavy, tedy lokality nezbytné pro globální obchod a zároveň ze své geografické povahy snadno kontrolovatelné (**tzv. choke points**). V současné době jsou taková místa hlavně Malacký průliv, Hormuzský průliv (Perský záliv), průliv Bab al-Mandeb (mezi Rudým mořem a Indickým oceánem) či Suezský průplav. Jen přes tyto choke points proudí odhadem 80 % světového obchodu. Je proto logické, že v jejich blízkosti se koncentrují vojenské základny mocností. Zajímavý případ představuje malé Džibutsko u průlivu Bab al-Mandeb, které na svém území hostí americkou, francouzskou a čínskou vojenskou základnu, které jsou navzájem vzdálené jen několik kilometrů.

Závěr

Pokud tedy budeme geopolitiku vnímat jako aktivitu států vedoucí ke změně mocenského uspořádání světa, je zajímavé hledat a diskutovat vztah mezi prostorovým vzorcem rozložení potenciálu geopolitické moci států, rozmístěním armád globálních velmocí a geostrategickým významem určitých míst. Příklady, kde se tento vztah zcela naplňuje je region Perského zálivu, nebo oblast Japonského a Východočínského moře. Částečně se to týká také Evropy, byť potenciál geopolitické moci je zde velmi nevyrovnaný. Naopak zcela periferní je z geopolitického hlediska Latinská Amerika či Subsaharská Afrika, což však neznamená, že se jedná o politicky stabilní regiony (spíše naopak). Pouze zde chybí geopoliticky mocné státy a světové velmoci se zde po skončení studené války angažují omezeně (v poslední dekádě to však nahrazuje Čína). Podbízí se tak hypotéza, že vysoký geopolitický potenciál mají hlavně bohatší státy. Až na výjimky (Severní Korea) je to pravda, ale jejich bohatství může být také zároveň příčinou politické nestability jich samotných i celého regionu (Perský záliv), což dále podtrhuje přítomnost cizích armád. Bude zajímavé dále sledovat a diskutovat vývoj kolem tzv. choke pointů a dalších strategických oblastí (např. Jihočínské moře), který do budoucna jistě přinese řadu změn v rozložení geopolitické moci.

Seznam literatury

BIAŁOSKÓRSKI, R., KICZMA, L., SUŁEK, M. (2019): National Power Rankings of Countries 2019. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Varšava, 56 s.

FLINT, C. (2012): Introduction to Geopolitics. Routledge, New York.

FLINT, C., TAYLOR, P.J. (2018): Political Geography: World Economy, Nation-State and Locality. Routledge, New York.

FŇUKAL, M. (2013): Politická geografie. <https://geography.upol.cz/soubory/studium/e-ucebnice/978-80-244-3901-3.pdf> (16.9.2020).

TOMEŠ, J. (2000): Geopolitika: nástroj a proces politické organizace prostoru. In: Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. (eds.): Stát, prostor, politika. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 151-179.

ZAKARIA, F. (2010): Postamerický svět. Academia, Praha, 252 s.

Zdroje dat

CIA (2020): The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (26.5.2020).

IEA (2020): Atlas of Energy. Overall Energy Self-Sufficiency (%). <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-297203538/1> (25.5.2020).

SIPRI (2020): SIPRI Military Expenditure Database. <https://www.sipri.org/databases/milex> (21.5.2020).

Statista (2020): The 15 countries with the highest military spending worldwide in 2019. <https://www.statista.com/statistics/262742/countries-with-the-highest-military-spending/>

Světová banka (2020a): Data. GDP per capita, PPP (current international \$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2018&start=2018&view=bar> (20.5.2020).

Světová banka (2020b): Data. Population, total. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (20.5.2020).

United Nations (2019): Energy statistics pocketbook 2019. <https://unstats.un.org/unsd/energy/pocket/2019/2019pb-web.pdf> (26.5.2020).